

Асанбекова Н.А.

КЫРГЫЗ ТИЛИН ОКУТУУДА УЛУТТУК ОЮНДАРДЫ ПАЙДАЛАНУУНУН
ДИДАКТИКАЛЫК МААНИСИ

Асанбекова Н.А.

ДИДАКТИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ НАЦИОНАЛЬНЫХ ИГР
В ИЗУЧЕНИИ КЫРГЫЗСКОГО ЯЗЫКА

N.A. Asanbekova

DIDACTIC VALUE OF NATIONAL GAMES IN THE STUDY
OF KYRGYZ LANGUAGE

УДК:370.74

Макалада элдик педагогиканы изилдеген илим этнопедагогиканын негиздерин колдонуу аркылуу кыргыз тилин окутуунун жана тарбиялоонун айрым дидактикалык маанилери ачылып берилди.

Негизги сөздөр: тарбиялоо процесси, инсан, этнопедагогика, улуттукоюндар, риторика, каада-салт, дидактикалык оюндар ж.б.

This article examines the didactic value of national games in the study of Kyrgyz language

Республиканын жалпы билим берүүчү орто мектептеринде кыргыз тилин улуттук тил катары окутуу ишинде улуттук оюндарды кеңири пайдалануунун тарбиялык, дидактикалык ролу менен мааниси окуу процессинин натыйжалуулугун арттырып гана чектелбестен, тарбия процессинин да дидактикалык натыйжалуулугун жогорулатат. Эми мектептеги тарбия процессине келсек - айтылып жүрүп аксиомага айланып калган бир чындык бар: Баланы тарбиялоо - ата-эненин милдети. Ошондуктан, бала төрөлгөн күндөн баштап ага татыктуу тарбия берүү салты айныгыс жөрөлгөгө айланган. Бирок муну менен мектеп, андагы тарбия процесси экинчи планда калат деген бүтүм чыкпашы керек. Илимий-теориялык негиздери калыптанган педагогика илими пайда болгонго чейин эле адам баласы тарбиялоо иштерин жүргүзүп келген. Педагогика илиминин предмети бул - адам, аны окутуу, тарбиялоо, коомго активдүү аралаштыруу жана анын социалдык статусун калыптандыруу.

Кыргыз тилин окутууда элдик педагогиканын жоболорун колдонуу максатка ылайыктуу. "Элдик педагогика - элдин оозеки чыгармачылыгында, үрп-адат, каада-салттарында, оюн жана оюнчуктарда сакталган педагогикалык идеяларынын жана тарбиялык тажрыйбаларынын тутуму", - деп окумуштуу Г.Н.Волков таамай белгилеген.[1.3]

Элдик педагогиканы иликтеген этнопедагогика илими- жалпы педагогиканын бир бөлүгү, ошондой эле ал - белгилүү бир элдин, улуттун педагогикалык асыл-ойлорун изилдеген илим. "Кыргыз элдик педагогикасынын негиздери элдин каада-салтында, үрп-адатында, элдик (улуттук оюндарында), өзгөчө элдик оозеки чыгармаларда берилип, сакталып, баркталып жана муундан муунга ар түрдүү формада берилип

келгендиги белгилүү", -дейт профессор Ж.Чыманов. [2.6]. Чындыгында элдик педагогиканын негиздери тарбиялоо маселесинде чоң роль ойноп келген жана алар окутуунун мазмуну жана каражаты болууга тийиш. Окутуу жана тарбиялоо ишиндеги улуттук оюндардын маанисине токтололу.

Улуттук оюндар көчмөн турмушка ылайыкталып, ат жалында эркин ойногон жоокер элдин кулк-мүнөзүнө, улуттук өзгөчөлүгүнө жараша ар кандай мүнөздө болгон. Мисалы, ат оюндары, салт оюндары, акыл оюндары ж.б. Негизинен, оюндарда элдин социалдык-саясий турмушу, үмүт-тилеги деги эле, жашоосу камтылганын көрүүгө болот. Ошондой эле элдик педагогиканын мыкты үлгүлөрү, дүйнө таанымындагы улуттук өзгөчөлүк көрүнүп турат. Оюндар көңүл ачууда, эс алууда, денени чындап, сергек жашоону гана калыптандырууда эмес, адамдын руханий дүйнөсүн байытуунун да негизги каражаты болгон. Сергек жашоону жана руханий жашоону калыптандыруу бешик ырынан башталат жана алар элдик педагогиканын алгачкы кадамы болуп саналат. Баланы жакшытилектерменен бешикке бөлөп, ата-эненин аруутилеги, мээримин ошол ырларда берилет. Мисалы,

Алдей балам, ак балам,
Ак бешиккежат балам,
Айланайынкөзүңдөн,
Атасынанак балам.
Айланайынчырагым,
Колгобүткөнкурагым.
Жакадагыкундузум,
Асмандагыжылдызым.[3.7]

Бала торолуп, кыймылгакелип калганда, "Сал билек" ырынайттып, эркелетип буту-колун кыймылдаттып, көнүгүү жасап эркелетишет. Бул болсо баланын сөздү түшүнүп андоосуна таасирттигизген. Жогорудагы "ырлар наристени чоңдор тарабынан "ойнотуу" иретинде азыркык үнгө чейин элдик педагогиканын жакшы салттарынын бири катары колдонулуп келүүдө" [4.3]. Андан соң, баланын буту басып калганда "Тай-тай бөбөк" ырларынырдап, тушоо кесүү салтын аткарышат. Мынашул тушоо кесүү салтын элдик өспүрүм оюндарынын катарына кошсок болот. Анткени тушоо тойго деп тестиер

балдар жарышууга атайылап даярданышып, жеңишке жетишүүгө аракет кылышат. Баланын бутун ала жипменен байлап, ата-энеси кармап турат. Булжерде ала жиптиндагы символикалык мааниси бар. Жашоодо ак менен караны бирдей тааный жүрсүн деген максатта ишке ашырылат. Жарышкан балдардын кимиси биринчи келсе тушоосун кесет. Тушоону кескен бычакты ошол бала алат. Андан тышкары байгелер берилип, чачыла чачылат. Аксакалдар "Өмүрүн узун болсун, келечегин кең болсун, элиндин ишине жараган, ата-энедин сыймыктанган уулу же кызы бол", - деп баталарын беришет. Баланын тушоосу кесилгенден кийин, өспүрүм балдар тай-тайлап жетелеп "сен дагы биздей жүгүргүн", деп наристенин батыраак басып кетишин тилек кылышат. Баланын жаш курагына жараша оромпой, чүкө оюндары, акыйнек, жашымбак, топ-таш, акчөлмөк, жоолук таштамай, актерек, көктерек, аркан тартыш, селкинчек, шакек алмай, тогуз коргоол, ат оюндарынан атчабыш, кызкуумай, оодарыш, улактартыш (көкбөрү) ж. боюндарды тоого болот.

Улуттук оюндар коом өзгөргөн сайын улам жаңырып, замандын талабына жараша алымча-кошумчаларга ээ болуп тургандыгы талашсыз. Биз өз максатыбызга ылайык акыйнек, сармерден, ыр кесе оюн-тамашалары жөнүндө сөз кылмакчыбыз.

Акыйнек кыргыз оозеки чыгармачылыгында гыйайтыш формасынын бир түрү болуп эсептелет. Негизинен тестиер жана жаш кыздар айтышышкан. Айтыш мыскылдоо, кордоо маанисинде болсо дагы, өзүн-өзү сыңдоого, сөз тапкычтыкка, курч, таамайжана өткүр сүйлөө максатын көздөп, оюн-зоок иретинде айтылган. Мындай айтышуу "Манас" эпосунун сюжетинде да кездешет:

Теректин башын бурушуп,
Аркы терки турушуп,
Селкинчегин тебишип,
Акыйнеги айтышып,
Бирин бири жеңишип, ... [5.7]

Акыйнек оюну курбу-курдаш кыздар чогулуп, оюн-зоокуруп, селкинчектээп, ырдап-бийлеп көңүл ачышкан. Айта кетүүчү нерсе, мындай мүмкүнчүлүк күнүгө эле боло берген эмес. Буга атайын даярдыктарды көрүшүп, ата-энесинин уруксааты менен чогулуп оюн курушкан. Акыйнектин айрым үлгүлөрүн келтире кетсек:

Сени болсо айылда
Кой келгенде короого
Чачын жууйт деп жүрөт.
Жалкоо кыз экендеп күлөт.

Сени болсо көп кыздар,
Уйкучу кыз деп жүрөт,
Уйсаганда үргүлөп,
Сүтүн төгөт деп күлөт. [6.7]

Бул акыйнек ыры эски турмушту көрсөтүп турат. Заманга жараша акыйнек ыры колдонулбай баратат. Муну биз, кыргыз тили сабагында баалоо учурунда

кара сөз түрүндө колдонсок болот. Окуучулар бири-биринин кемчилигин жана артыкчылыгын баса көрсөтүп айтып берүүгө тийиш.

Ырдын башы сармерден

Ырдашуу үчүн бир келген – дегендей бул отуруш учурунда ирээти менен ырдап, тамаша куруу өткөрүлгөн. Бул жерде баары таланттуу ырга шыктуудеген ой болбошу керек, энбашкысы, сармерденаркылуу ынтымакташуу, жаштардын таанышуулары жана жар күтүүлөрү пайда болгон. Максатыбызга ылайык сармерденди сабакта окуучулар менен уюштурсак болот, мисалы, балдарга алдын-ала өтүлө турган темага жараша ырларды жаттап келүүсүн тапшырма беребиз. Көркөм окуу же обондуу ырбы же "Манастын" тексттеринен айтып береби же таланттуулар болсо комуз менен ырдап береби, айтор ар бир окуучу тапшырманы аткарат, эгер аткарбаса эмне үчүн аткара албагандыгы жөнүндө түшүнүк кат жазышат. Булжерде эки максат көздөлөт, биринчиси – элдик мурастарды калыптандыруу, экинчиден – иш-кагаздарынын үлгүлөрүн үйрөтүү.

Ошондой эле, ыркесе – бул сармерденден айырмаланып элге кеңири тараган той-тамашалардын көркүн ачкан оюндардын бири. Ошондой эле шеринде, жоро ичүүдө, шайыр отуруштарга багытталган аракет болуп саналат. Кыргыз элинде төкмө акындар, чечендер, жамакчылар көп болгон. Кыргыз элинин ыржандуу экендиги жөнүндө байыркы кытай саякатчыларынын жазмаларында да жолугат. Тамашалуу ыр кесе оюнуна эл ичиндеги таланттуу шайырлар, билинбеген өнөрпоздор, ары чечен, ары куудул жигиттер суурулуп чыгып, отурушту жандандырып, кечени шаңга бөлөгөн. Ыркесе жаш куракка ылайыкталып, өспүрүм курактагылар өзүнчө жана бойго жеткен улан-кыздар өзүнчө чогулушкан. Дасторкон жайылып, сый көрсөтүлөт жана ошол эле убакта оюн улана берет. Кызыктуу өтүш үчүн оюнга "бий" жана "кесегүл" шайлашат. "Бий" – капилет жерден сөз тапкан, куудул, ыркесеге катышуучулардын көңүлүн ача тургандай уюштургуч оюнчу болууга тийиш. Ал эми "кесегүл" – ыргашыктуу, комузчу, таланттуу улан же кыз болушукерек. Ыркесе "бийдин" уруксаты менен башталат, аны "кесегүл" атайын кесе даярдап өзү биринчи ырдайт, ыр кесени каалаган оюнчуга узатат, ошентип ыр кесе улана берет. Эгер катышуучулардын ичинен эч кандай өнөрү жок оюнчу болсо, кызыктуу окуяларды айтат, ал шартты аткара албаса "бийдин" буйругу менен мөөрөп же башка тапшырманы аткарып берүүгө милдеттүү болот. Мектеп шартында ыр кесени сабактан тышкары кружоктордо же тарбия сааттарында колдонсок болот, оюндун шартындагыдай эле, "бий" менен "кесегүлдү" шайлапалабыз. Оюн жандуу өтүш үчүн окуучулар суусундуктардан алдыларына коюп алышат. Ыр кесе оюну кадимкидей уланып отурат, ырдап бүткөн соң окуучу ырдын тарыхы жана автору жөнүндө жана ошондой эле мааниси боюнча түшүнүк берүүсү зарыл. Эгер ким ырдай албаса "бийдин" буйругу менен кыргыз тили сабагындагы

өтүлгөн темалар боюнчатапшырма алышат. Эгер берилген суроого жооп бере алышпаса башка тапшырма алышат же жазаланат. Бул жердеги максатыбыз, окуучулардын арасындагы ырга шыктуу таланттууларды алып чыгуу жана ырга шыгы жок болсо дагы сабакка кызыктыруу, ынандыруу ошондой эле аткаруу чеберчилигин өркүндөтүү болуп саналат. Ошентип, улуттук оюндарды окутуу жана тарбиялоо ишинде колдонуунун дидактикалык мааниси абдан зор экендиги айкын болду.

Кыргыз этнопедагогикасына олуттуу салым кошкон окумуштуулардын бири А.Алымбеков элдик педагогиканын тарбиялоо усулдары катары өрнөк, түшүндүрүү, ынандыруу, ишеним, бата, өтүнүч, кеңеш, ишаарат, алкыш, какшык, зекүү, эскертүү, көндүрүү, тыюу, коркутуу дем берүү ж.б. белгилейт. [7.1] Булардын ичинен мугалим үчүн окуучуларга карата какшык айтууну жана зекүүнү профессор Ж.Чыманов алгылыксыз деп эсептейт. Анткени какшык менен зекүүнүн өзүндө теңсинбөө, кордоо, шылдыңдоо сыяктуу текеберчиликтин элементтери камтылган. Демек, окутуу да дегеле андай мамилеге жол берилбөөгө тийиш. Бала өзүнүн укуктары менен кошо милдеттерин да билгендей болушу керек. Булардын ичинен ынандыруу, ишендирүү,

жаза берүү ыкмалары окутууда жанатарбиялоодо эң эле натыйжалуу жолдордун бири экендигин белгилешибиш керек.

Дегинкиси, ар кандай предмет болбосун, анын билим берүү, окутуу милдеттери менен кошо тарбия ишин да эриш-аркак жүргүзүү милдети турат. Бирок ошол милдет улуттун, этностун абалтан келе жаткан салттарына ылайыкталып, гумандуулук педагогикасынын талаптарынын чегинде, баланын жан дүйнөсү, эрки менен эсептешкен абалда жүргүзүлүшү керек. Мындай ыкма-амалдарды педагогика менен дидактика илимдери колдойт.

Адабияттар:

1. Алимбеков А. Кыргыз билим берүү салттары: Окуу куралы. - Б., 2001.
2. Акматалиев Амантур Сейтаалы уулу Кыргыздын көөнөргүс дөөлөттөрү. - Б.: 2000.
3. Ата-бабалар табериги. Б.: 2011.
4. Волков Г.Н. Этнопедагогика. - Чеваксары, 1974.
5. Кыргыз педагогикасы: Мамлекеттик тил жана энциклопедия борбору. (энциклопедиялык окуу куралы). - Б.: 2004.
6. Чыманов Жеңиш Кыргыз тилин окутуунун теориясы жана практикасы. - Б.: 2009.
7. Токторбаев Саты Өспүрүмдөр оюндары. - Б.: 1991.

Рецензент: к.филос.н. Жапаров Д.С.